

Vanuit het onderzoek Scholieren en Gezinnen:
*Een vergelijking van internaliserend en
externaliserend gedrag tussen adolescenten uit
intacte en gescheiden gezinnen*

Iris van Dijk, Lotte Hilbrink, Klarien Lakerveld, en Michelle Niemeijer
Utrecht University

Studenten:	Iris van Dijk	5709334
	Lotte Hilbrink	4012526
	Klarien Lakerveld	5717558
	Michelle Niemeijer	5681227

Cursus: Thesis Pedagogische Wetenschappen

Cursuscode: 200600042

Werkgroepdocent: Inge van der Valk

Datum: 10-06-2016

Voorwoord

Voor u ligt de bachelorthesis '*Een vergelijking van internaliserend en externaliserend gedrag tussen adolescenten uit intacte en gescheiden gezinnen*', welke is ontwikkeld in opdracht van de Universiteit Utrecht, faculteit sociale wetenschappen. Als studenten pedagogische wetenschappen hebben wij ervoor gekozen het onderwerp van onze thesis te richten op een maatschappelijk relevant onderwerp: ouderlijke echtscheiding en de gevolgen voor kinderen. Hiertoe hebben wij meegewerkt aan een reeds lopend onderzoek genaamd 'Scholieren & Gezinnen', onder leiding van Dr. Van der Valk.

Vol enthousiasme en met grote interesse voor dit onderwerp zijn wij als viertal begonnen aan ons onderzoek. Hoewel het werken met SPSS en het vinden van relevante Engelstalige bronnen soms lastig was, heeft dit ons veel opgeleverd. Zo hebben we meer vaardigheden ontwikkeld om data te analyseren, kritisch naar bronnen te kijken en informatie op de juiste wijze weer te geven. Dit leerrendement was niet zo groot geweest zonder de hulp, feedback en kritische blik van Dr. Van der Valk. Zij wist ons steeds weer te motiveren door ideeën aan te dragen en suggesties te doen voor verbetering van ons onderzoek. Wij willen Dr. Van der Valk bij dezen dan ook van harte bedanken voor haar inzet, enthousiasme en betrokkenheid bij ons onderzoek.

Daarnaast willen we alle deelnemende middelbare scholen bedanken voor hun tijd en medewerking aan ons onderzoek. Dankzij deze scholen waren wij in staat een representatieve steekproef te trekken onder middelbare scholieren door heel Nederland. Al met al is dit onderzoek voor ons als studenten een zeer leerzaam project geweest. We hebben een aantal maanden hard en intensief samengewerkt aan dit project en zijn trots op het eindresultaat. Wij wensen u veel leesplezier.

Utrecht, 10 juni 2016

Iris van Dijk, Lotte Hilbrink, Klarien Lakerveld, Michelle Niemeijer

Abstract

Background: This research focuses on the differences in internalizing and externalizing behavior among adolescents from divorced and intact families in the Netherlands and the possible changes in these differences compared to a decade ago. More specifically, the comparison consists of differences in anxiety, depression, delinquency, and aggression. Moreover, these differences between adolescents from intact and divorced families will be compared to differences in an earlier wave of the study, ten years ago. **Method:** To answer the research questions, data has been collected in 2006 ($N = 1659$) and 2016 ($N = 518$) from students of high schools all over the country (Students and Families).

Results: There appears to be a significant difference between mean level of internalizing behavior among adolescents from divorced and intact families. Adolescents from divorced families appear to experience significantly more anxiety and depression than their peers from intact families. No significant difference appears between externalizing behavior among adolescents from divorced and intact families. A significant interaction of family structure and wave for internalizing behavior has been found. Compared with the data from 2006, internalizing behavior has increased among adolescents from both divorced families and intact families. There also appears to be a significant interaction of family structure and wave for delinquency, but not for aggression. Externalizing behavior decreased among adolescents from divorced families and intact families as well, compared with the data from 2006. **Discussion:** The pointedly findings of this research are the increase of internalizing and decrease of externalizing behavior between 2006 and 2016. The differences between intact and divorced families became bigger for internalizing, but smaller for externalizing behavior. Since this was the first study to date on this theme, we recommend replication of these findings in a larger sample. Further, possible explanations for this result are suggested to be found among experts in the field. Altogether, this study shows that divorce and adolescents remains an important topic of investigation.

Keywords: divorce, anxiety, depression, delinquency, aggressive behavior, adolescents

Theoretische Inleiding

“Echtscheiding, een actueel onderwerp binnen de onderzoekswereld”, zo begint Amato (2010) zijn artikel waarin hij onder andere het effect van echtscheiding op het welbevinden van kinderen beschrijft. Uit onderzoek van het Centraal Bureau voor de Statistiek (2015) blijkt dat in 2014 ruim 35.000 minderjarige kinderen betrokken waren bij een echtscheiding. Dit is een stijging van 1500 kinderen ten opzichte van 2013 (CBS, 2015). Volgens Amato (2005) hebben kinderen uit intacte gezinnen minder kans op het ervaren van cognitieve, emotionele en sociale problemen dan kinderen uit gescheiden gezinnen. Een longitudinaal onderzoek van Strohschein (2005) laat zien dat kinderen met gescheiden ouders gemiddeld genomen meer internaliserend en externaliserend gedrag laten zien dan kinderen uit intacte gezinnen (Strohstein, 2005). Vanuit wetenschappelijke literatuur zullen voor de variabelen angst, depressie, delinquentie en agressie onderzocht worden welke actuele verschillen zichtbaar zijn tussen adolescenten uit intacte en gescheiden gezinnen. Daarnaast zal worden bekeken of de effecten van scheiding in de afgelopen tien jaar zijn veranderd.

Angst

Onderzoek laat zien dat ouderlijke echtscheiding een oorzaak is van internaliserend gedrag bij kinderen, waarin zowel genetische- als omgevingsfactoren meewegen (Afifi, Boman, Fleisher, & Sareen, 2009; D’Onofrio et al., 2005). Onder internaliserend gedrag wordt naast depressie, ook angst verstaan (Bornstein, Hahn, & Haynes, 2010). Angst wordt in het algemeen ervaren als een negatief, overbezorgd gevoel als reactie op een eventuele bedreiging (Wicks-Nelson & Israel, 2015). De DSM-5 beschrijft angst als volgt: een emotie, gericht op de toekomst, die gekenmerkt wordt door waarnemingen van oncontroleerbaarheid en onverklaarbaarheid die leiden tot vermijding en de extreme focus op mogelijk gevaarlijke gebeurtenissen. Angststoornissen ontstaan na een ingrijpende gebeurtenis in het leven van een kind of adolescent (American Psychiatric Association, 2014). Een echtscheiding kan gezien worden als zo’n ingrijpende gebeurtenis die gerelateerd is aan de geestelijke gezondheid van adolescenten. Onderzoek laat zien dat adolescenten met gescheiden ouders gemiddeld een grotere mate van angstgevoelens ervaren in vergelijking met de groep adolescenten uit intacte gezinnen (Storksens, Roysamb, Maum, & Tambs, 2005). Hoe jonger kinderen een traumatische ervaring zoals een echtscheiding meemaken, hoe meer impact dit kan hebben op het ontstaan van een sociale angststoornis in de adolescentie (Bandelow et al., 2003).

Dit in tegenstelling tot de resultaten van de onderzoeken van Bogels en Brechman-Toussaint (2006), Burns en Dunlop (2009) en Riggio (2004). Hieruit komt namelijk naar voren dat adolescenten met gescheiden ouders juist minder sociale angstgevoelens tonen dan adolescenten uit intacte gezinnen. Gesuggereerd wordt dat

angstgevoelens het gevolg zijn van echtelijke ruzies in zowel intacte als gescheiden gezinnen. Waar angstgevoelens als gevolg van echtelijke ruzies binnen intacte gezinnen blijven bestaan, verdwijnen deze met de tijd na een echtscheiding (Bogels & Brechman-Toussaint, 2006; Burns & Dunlop, 2009; Riggio, 2004). Dit wil echter niet zeggen dat een echtscheiding geen rol speelt bij het ervaren van angsten bij adolescenten. Naast eerder genoemde onderzoeken, blijkt ook uit onderzoek van Storksen, Roysamb, Holmen, en Tambs (2006) dat adolescenten met gescheiden ouders in grotere mate angstgevoelens ervaren dan adolescenten uit intacte gezinnen, vooral als ouders zelf angstgevoelens ervaren hebben tijdens de echtscheiding.

Uit voorgaande onderzoeken wordt duidelijk dat er verschillen bestaan over de rol van echtscheiding op de mate van angstgevoelens bij adolescenten (e.g. Bandelow et al., 2003; Riggio, 2004; Burns & Dunlop, 2009; Storksen et al., 2005). Om in kaart te brengen in hoeverre adolescenten uit gescheiden gezinnen verschillen in de gemiddelde mate van angstgevoelens ten opzichte van adolescenten uit intacte gezinnen, is verder onderzoek noodzakelijk. Er wordt uitgegaan van de volgende onderzoeksvraag: *is er een verschil in angstgevoelens tussen adolescenten uit intacte en gescheiden gezinnen?*

Depressie

Naast gevoelens van angst worden ook depressieve gevoelens vaak als een effect van echtscheiding gezien (Bornstein et al., 2010). Hoewel depressieve gevoelens bij de meeste mensen slechts tijdelijk zijn, treden deze bij andere mensen zeer frequent, intens en langdurig op. Om te beoordelen of er sprake is van depressieve gevoelens of van een depressie, wordt veelal gebruik gemaakt van de DSM-5 (Holt et al., 2014; Begeer & Albrecht, 2009). Een depressie kenmerkt zich door het weinig of geen plezier beleven aan het dagelijks leven (Begeer & Albrecht, 2009). Volgens de DSM-5 moet in ieder geval sprake zijn van symptomen als een sombere/prikkelbare stemming of verlies van interesse. Daarbij moeten symptomen klinisch significante lijdensdruk veroorzaken, of beperkingen in het dagelijks leven tot gevolg hebben (American Psychiatric Association, 2014).

Uit verschillende onderzoeken komt naar voren dat adolescenten uit gescheiden gezinnen gemiddeld genomen meer depressieve gevoelens ervaren dan adolescenten uit intacte gezinnen (e.g. Cui, Donnellan, & Conger, 2007; Ge, Natsuaki, & Conger, 2006; Oldehinkel, Ormel, Veenstra, de Winter, & Verhulst, 2008; Storksen et al., 2005; Sun, 2001; Zeratsion et al., 2013). Het ervaren van een hogere mate van depressieve gevoelens kan gerelateerd zijn aan de verantwoordelijkheid voor het kiezen tussen beide ouders en aanhoudende conflicten binnen de familie (Storksen, Roysamb, Holmen, & Tambs, 2006). Volgens Ge en anderen (2006) zijn met name de stressvolle gebeurtenissen rondom ouderlijke echtscheiding gerelateerd aan depressieve gevoelens bij adolescenten. Meggiolaro & Ongaro (2014) tonen echter aan dat ouderlijke

chtscheiding alleen gerelateerd is aan een toename in emotionele problemen, zoals depressie, bij adolescenten uit stiefgezinnen. Volgens deze onderzoekers treden alleenstaande ouders mogelijk preventief op om de nadelige effecten van scheiding voor hun kinderen te beperken (Meggiolaro & Ongaro, 2014).

Hoewel uit de meeste onderzoeken dus naar voren komt dat adolescenten uit gescheiden gezinnen meer depressieve gevoelens ervaren dan adolescenten uit intacte gezinnen (e.g. Ge et al., 2006; Oldehinkel et al., 2008), werd in het onderzoek van Meggiolaro & Ongaro (2014) gevonden dat alleen adolescenten uit stiefgezinnen meer internaliserende problemen hebben dan adolescenten uit intacte gezinnen. Adolescenten uit gescheiden gezinnen waarvan de ouders geen nieuwe partner hebben, ervaren volgens Meggiolaro & Ongaro (2014) dus niet meer depressieve gevoelens, dan adolescenten uit intacte gezinnen. Er is weinig recent onderzoek gedaan naar de verschillen in depressieve gevoelens tussen adolescenten uit intacte en gescheiden gezinnen, daarom wordt in dit onderzoek getracht een antwoord te geven op de vraag: *is er een verschil in depressieve gevoelens tussen adolescenten uit intacte gezinnen en adolescenten uit gescheiden gezinnen?*

Delinquentie

Uit longitudinaal onderzoek van Van der Valk, Spruijt, Goede, Maas, en Meeus (2005) blijkt dat adolescenten uit gescheiden gezinnen, naast internaliserend, gemiddeld genomen ook meer externaliserend gedrag vertonen dan adolescenten uit intacte gezinnen. Delinquentie is een vorm van externaliserend gedrag. Het is een term die vooral wordt gebruikt in het strafrechtelijk systeem en verwijst naar mensen die een overtreding hebben begaan of een strafrechtelijk feit hebben gepleegd. Een strafrechtelijk feit, zoals diefstal of mishandeling, is strafbaar voor zowel volwassenen als minderjarigen. Daarnaast zijn er overtredingen die enkel strafbaar zijn voor minderjarigen, zoals spijbelen en alcoholgebruik (Wicks-Nelson & Israel, 2015).

Uit verschillende onderzoeken blijkt dat adolescenten uit gescheiden gezinnen significant meer risico lopen op het vertonen van delinquent gedrag ten opzichte van adolescenten uit intacte gezinnen (Anderson, 2002; Burt, Barnes, McGue, & Lacono, 2008; Demuth & Brown, 2004; D'Onofrio et al., 2005; Krohn, Hall, & Lizotte, 2009; Theobald, Farrington, & Piquero, 2013). Uit onderzoek van Anderson (2002) en Eitle (2006) blijkt dat adolescenten uit éénouder gezinnen gemiddeld genomen meer delinquent gedrag vertonen dan adolescenten uit intacte gezinnen, ook wanneer gecontroleerd wordt voor ouderlijke sekse, minderheidsgroepen en inkomensniveau.

Krohn en anderen (2009), Theobald en anderen (2013) en Thornberry en Krohn (2005) stellen dat de relatie tussen ouderlijke echtscheiding en delinquentie samenhangt met meerdere factoren, zoals een lager inkomen en delinquente vrienden, die als mediator fungeren (Krohn et al., 2009; Theobald et al., 2013; Thornberry et al., 2005).

Daarnaast blijkt uit onderzoek van Wallerstein, Lewis, en Rosenthal (2013) en Carlson (2006) een significante relatie tussen een lage mate van moederlijke betrokkenheid na echtscheiding en een verhoogd risico op delinquent gedrag bij adolescenten.

Verschillende onderzoeken bevestigen dus de relatie tussen ouderlijke echtscheiding en delinquentie onder adolescenten (e.g. Anderson, 2002; Burt et al., 2008; Demuth & Brown, 2004; D'Onofrio et al., 2005). Om te onderzoeken wat het verschil is in delinquent gedrag tussen adolescenten uit gescheiden en intacte gezinnen anno 2016, is verder onderzoek noodzakelijk. Er wordt uitgegaan van de onderzoeksvraag: *is er een verschil in delinquent gedrag tussen adolescenten uit intacte en gescheiden gezinnen?*

Agressie

Agressief gedrag is een tweede vorm van externaliserend probleemgedrag dat geassocieerd wordt met ouderlijke echtscheiding (Amato, 2000; Feinberg, Button, Neiderhiser, Reiss, & Hetherington, 2007; Van der Valk, 2005; Wicks-Nelson & Israel, 2015). In vergelijking met adolescenten uit intacte gezinnen hebben adolescenten uit gescheiden gezinnen meer kans op uitingen van agressief gedrag (Averdijk, Malti, Eisner, & Ribeaud, 2012; Hamama & Ronen-Shenhav, 2012; Magnuson & Berger, 2009). Er kan onderscheid gemaakt worden tussen sociaal agressief gedrag en fysiek agressief gedrag (Underwood, Beron & Rosen, 2009). Bij sociale agressie wordt het slachtoffer schade toegebracht door middel van roddelen, verspreiding van geruchten en het buitensluiten of negeren door anderen (Archer & Coyne, 2005). Onder fysiek agressief gedrag wordt gedrag verstaan dat fysieke schade toebrengt aan mensen, dieren of objecten door middel van bijvoorbeeld schoppen, slaan en vechten (Alink, et al., 2006).

Amato (2005) vond in zijn onderzoek aanwijzingen dat adolescenten uit gescheiden gezinnen vaak een lager cognitief, sociaal en emotioneel welzijn hebben dan adolescenten uit intacte gezinnen. Schuldgevoel en stress ten tijde van de ouderlijke echtscheiding zijn factoren die het emotioneel welzijn negatief kunnen beïnvloeden (Averdijk, Malti, Eisner, & Ribeaud, 2012). Deze factoren kunnen als risicofactor voor uitingen van agressief gedrag worden beschouwd (Amato, 2005). Hamama en Ronen-Shenhav (2012) hebben meer gevoel van zelfcontrole waargenomen bij adolescenten uit intacte gezinnen. Gevoelens van geborgenheid, veiligheid en acceptatie zijn hier uitingen van. Wanneer het bij adolescenten uit gescheiden gezinnen aan deze gevoelens ontbreekt, kan dit leiden tot agressief gedrag (Broidy et al., 2002; Hamama & Ronen-Shenhav, 2012).

Zoals beschreven, zijn er verschillende onderzoeken die uitwijzen dat adolescenten uit gescheiden gezinnen meer agressief gedrag vertonen dan adolescenten uit intacte gezinnen (e.g. Averdijk et al., 2012; Hamama & Ronen-Shenhav, 2012; Magnuson & Berger, 2009). Dit wordt geassocieerd met het welzijn van de adolescenten

(Amato, 2005). Om te bepalen of er tot op heden verschillen waar te nemen zijn tussen adolescenten uit gescheiden gezinnen en intacte gezinnen met betrekking tot agressief gedrag is meer onderzoek nodig. Er wordt hierbij uitgegaan van de onderzoeksvraag: *is er een verschil in agressieve gedragingen tussen adolescenten uit intacte en gescheiden gezinnen?*

De Rol van Tijd

Uit onderzoeken komt al decennialang naar voren dat echtscheiding samengaat met een verminderd functioneren en zelfs probleemgedragingen bij adolescenten (o.a. Amato & Keith, 1991; Amato, 2001; Amato, 2010). Een geavanceerde meta-analyse van Amato (2001) laat zien dat de negatieve gevolgen van een ouderlijke echtscheiding niet zijn afgenomen, zoals in de jaren '80, maar juist zijn toegenomen. In Nederland is nog geen vergelijking gemaakt tussen de grootte van gevolgen van een echtscheiding voor adolescenten uit verschillende tijdsperiodes. In dit onderzoek wordt een eerste aanzet tot een dergelijke vergelijking gedaan. De onderzoeksvraag die hierbij aansluit, luidt: *is er een verschil in internaliserend en externaliserend gedrag in 2016, ten opzichte van het onderzoek Scholieren en Gezinnen in 2006?*

Dit Onderzoek

Het doel van dit onderzoek is om inzicht te krijgen in het verschil in internaliserend en externaliserend gedrag tussen adolescenten uit intacte en gescheiden gezinnen. Het transactioneel model van Hetherington, Bridges, en Insabella (1998) vormt hierbij de basis. Dit model gaat uit van aan elkaar gerelateerde risico's met betrekking tot het aanpassingsgedrag van een kind na een echtscheiding (Wicks-Nelson & Israel, 2015). Een familietransitie, zoals een ouderlijke echtscheiding, interacteert met factoren als individuele eigenschappen van ouders en het kind zoals; temperament, psychopathologie en de mate van sociale steun uit de omgeving. Deze factoren kunnen zowel als moderator en mediator dienen in relatie tot internaliserend- en externaliserend probleemgedrag. Ouderlijke stress leidt bijvoorbeeld niet direct tot internaliserend gedrag bij een kind. Wanneer het kind echter een moeilijk temperament heeft, neemt de kans op probleemgedrag bij het kind toe.

Vanuit het transactioneel model wordt een relatie verwacht tussen ouderlijke echtscheiding en gedrag van adolescenten. In dit onderzoek wordt gekeken naar de mate van angstige en depressieve gevoelens, delinquentie en agressief gedrag. De volgende hypothesen worden door middel van toetsingsonderzoek getoetst; 1. De mate van angstgevoelens is gemiddeld hoger bij adolescenten uit gescheiden ten opzichte van adolescenten uit intacte gezinnen. 2. De mate van depressieve gevoelens is gemiddeld hoger bij adolescenten uit gescheiden ten opzichte van adolescenten uit intacte gezinnen. 3. De mate van delinquent gedrag is gemiddeld hoger bij adolescenten uit gescheiden ten opzichte van adolescenten uit intacte gezinnen. 4. De mate van agressief gedrag is

gemiddeld hoger bij adolescenten uit gescheiden ten opzichte van adolescenten uit intacte gezinnen. 5. De laatste hypothese richt zich op een mogelijk verschil in de resultaten uit het onderzoek 'Scholieren & Gezinnen' uit 2006, ten opzichte van 2016. Over deze laatste hypothese wordt geen verwachting geformuleerd, waardoor er exploratief gekeken zal worden naar een mogelijk verschil. Bovenstaande hypothesen zullen uiteindelijk een antwoord moeten vormen op de hoofdvraag: *wat is het verschil in internaliserend en externaliserend gedrag tussen adolescenten uit intacte en gescheiden gezinnen?*

Methode

Participanten

De populatie bestaat uit adolescenten tussen de twaalf en zestien jaar uit de onderbouw van het voortgezet onderwijs. De respondenten zijn afkomstig uit de eerste-, tweede- of derde klassen van het vmbo, havo of vwo. De steekproef van 2006 bestond uit 1659 respondenten. Deze groep bestaat uit 859 (51.8%) jongens en 800 meisjes (48.2%). Er zijn 1369 (82.5%) adolescenten afkomstig uit een intact gezin en 290 (17.5%) uit een gescheiden gezin. De gemiddelde leeftijd is 13.67 met een standaardafwijking van 1.01. De totale steekproef in 2016 bedraagt 518 respondenten. De groep bestaat voor 46.1% uit meisjes en 53.4% uit jongens. Van de 518 adolescenten zijn er 392 (75.7%) uit een intact gezin afkomstig en 126 (24.3%) uit een gescheiden gezin. De adolescenten hebben een gemiddelde leeftijd van 13.36 met een standaardafwijking van 1.02.

Procedure

De scholen zijn op selecte wijze benaderd, door middel van een gemakssteekproef. De scholen hebben een brief ontvangen met uitleg over het onderzoek. Na toestemming van de school voor deelname aan het onderzoek, hebben de ouders van de respondenten de mogelijkheid gekregen bezwaar te maken tegen deelname aan het onderzoek. De adolescenten van wie de ouders bezwaar hebben gemaakt, zijn niet bij het onderzoek betrokken. In dit onderzoek wordt gebruik gemaakt van het survey Scholieren & Gezinnen (S&G). Dit is een vragenlijst voor scholieren die sinds 2006 iedere twee jaar afgenomen wordt door bachelor- en masterthesis studenten van de Universiteit Utrecht. De vragenlijst is ontwikkeld door de afdeling Jeugd en Gezin, van de faculteit Sociale Wetenschappen aan de Universiteit Utrecht.

Meetinstrumenten

Angstgevoelens In de vragenlijst S&G is een verkorte versie van de zelfrapportagelijst *Screen for Child Anxiety Related Emotional Disorders* (SCARED; Birmaher, Khetarpal, Brent, Cully, Balach, Kaufman, & Neer, 1997) opgenomen om te beoordelen in welke mate er sprake is van angstgevoelens of symptomen van een angststoornis. De mate van angstgevoelens wordt gemeten aan de hand van negen

items uit de *SCARED* (Birmaher et al., 1997). Deze items worden beoordeeld op een vijfpunts likertschaal, variërend van 'nooit', 'bijna nooit', 'soms', 'vaak' tot 'altijd'. Een principale componentenanalyse (PCA) voor de schaal "angst" geeft aan dat de negen items uit de *SCARED* samen een eendimensionale schaal vormen, voor het meten van angstgevoelens. De component heeft een eigenwaarde van 4.97 met een verklaarde variantie van 55.24%, dit duidt op een goede verklaarde variantie. De schaal heeft een Cronbach's alpha van .90, dit duidt op een hoge betrouwbaarheid. Angst bestaat uit het gemiddelde van de betreffende items.

Depressieve Gevoelens In de vragenlijst is een verkorte versie van de *Children's Depression Inventory* (CDI; Craighead, Smucker, Craighead, & Ilardi, 1998) opgenomen om te beoordelen of er sprake is van depressieve gevoelens. De mate van depressieve gevoelens wordt gemeten aan de hand van tien items uit de *CDI* (Craighead, Smucker, Craighead, & Ilardi, 1998). Het gemiddelde van deze tien items bepaalt de mate van depressieve gevoelens. De adolescenten geven antwoord op een vijfpunts Likertschaal waarin de antwoorden 'helemaal niet waar', 'niet waar', 'een beetje waar', 'wel waar' en 'erg waar' zijn opgenomen. Een principale componentenanalyse (PCA) voor de schaal "depressie" geeft aan dat de tien items van de *CDI* samen een eendimensionale schaal voor depressie kunnen vormen. Hoewel er twee componenten zijn met een eigenwaarde boven de 1, wordt gekozen voor één component omdat de eigenwaarde van de tweede component slechts 1.01 is. De hoogste component heeft een eigenwaarde van 5.02 met een verklaarde variantie van 50.23%. Dit duidt op een goede verklaarde variantie. De schaal heeft een Cronbach's alpha van .88, wat duidt op een hoge betrouwbaarheid. Depressie bestaat uit het gemiddelde van de betreffende items.

Internaliserend Gedrag Om het verschil in internaliserend gedrag tussen adolescenten uit intacte en gescheiden gezinnen te bekijken zijn de schalen 'Angst' en 'Depressie' samen genomen. Een principale componentenanalyse (PCA) geeft aan dat de negentien items samen een eendimensionale schaal kunnen vormen. Hoewel er drie componenten zijn met een eigenwaarde boven de 1, wordt gekozen voor één component omdat het screeplot wijst op één component, met een eigenwaarde van 8.97. De verklaarde variantie van deze component is 47.19%. Dit duidt op een matige verklaarde variantie. De schaal heeft een Cronbach's alpha van .94, welke duidt op een hoge betrouwbaarheid voor de schaal internaliserend gedrag.

Delinquent Gedrag In de vragenlijst is een verkorte versie van de *Delinquentie Zelfrapportagelijst* (Baerveldt, Rossem, & Vermande, 2003) opgenomen om te beoordelen of er sprake is van delinquent gedrag. De mate van delinquent gedrag wordt gemeten aan de hand van vijftien items uit de *Delinquentie Zelfrapportagelijst* (Baerveldt et al., 2003). De items worden gescoord op een vierpuntsschaal, variërend van 'nooit', 'een keer', 'twee tot drie keer' of 'vier of meer keer'. Een principale componentenanalyse

(PCA) voor de schaal "delinquentie" geeft aan dat de vijftien items van de *Delinquentie Zelfrapportagelijst* samen een eendimensionale schaal vormen. Er zijn drie componenten met een eigenwaarde boven de 1, het screeplot wijst niet op een duidelijke knik waardoor gekozen wordt voor één component met een eigenwaarde van 5.38. De verklaarde variantie van deze factor is 35.84%, dit duidt op een matige verklaarde variantie. De schaal heeft een Cronbach's alpha van .85, dit duidt op een hoge betrouwbaarheid. Delinquentie bestaat uit het gemiddelde van de betreffende items.

Agressief Gedrag In de vragenlijst is een verkorte versie van de *Direct and Indirect Aggression Scales* (DIAS; Björkqvist, Lagerspetz, & Osterman, 1992) opgenomen om te beoordelen of er sprake is van agressieve gedragingen (Van der Valk & Ed Spruijt, 2013). De mate van agressieve gedragingen wordt gemeten aan de hand van elf items uit de DIAS. Ieder item wordt door de adolescenten gescoord op een vierpunts likertschaal met de antwoordmogelijkheden 'nooit', 'soms', 'vaak' en 'heel vaak'. Een principale componentenanalyse (PCA) voor de schaal "agressie" geeft aan dat de elf items uit de DIAS samen een eendimensionale schaal vormen. Er zijn twee componenten met een eigenwaarde boven de 1, omdat de eigenwaarde van de tweede component slechts 1.30 is en het screeplot wijst op één component met een eigenwaarde van 4.39, is besloten om alleen deze mee te nemen. De verklaarde variantie van deze factor is 39.92%, dit duidt op een matige verklaarde variantie. De schaal heeft een Cronbach's alpha van .85, dit duidt op een hoge betrouwbaarheid. Agressief gedrag bestaat uit het gemiddelde van de betreffende items.

Externaliserend Gedrag Om de verschillen voor externaliserend gedrag tussen adolescenten uit intacte en gescheiden gezinnen te bekijken zijn de schalen 'Agressie' en 'Delinquentie' samen genomen. Een principale componentenanalyse (PCA) geeft aan dat de 26 items samen niet duidelijk een schaal vormen. Er zijn namelijk zeven componenten met een eigenwaarde boven de 1, en in het screeplot is geen duidelijke knik te zien. De component met de hoogste eigenwaarde heeft een waarde van 6.36. De verklaarde variantie van de hoogste component is 24.45%. Dit duidt op een lage verklaarde variantie. Na het uitvoeren van een Varimax rotatie blijkt meer samenhang tussen de componenten met een factorlading $>.3$ of $>-.3$. De schaal heeft een Cronbach's alpha van .87, dit duidt op een redelijk hoge betrouwbaarheid voor de schaal externaliserend gedrag.

Analyseprocedure

De verwachting van dit onderzoek is dat adolescenten uit gescheiden gezinnen gemiddeld meer internaliserend en externaliserend gedrag vertonen ten opzichte van adolescenten uit intacte gezinnen. Om deze hypothese en de bijbehorende subhypothesen te toetsen worden t-testen (*independent samples t-tests*) uitgevoerd voor de schalen angstgevoelens, depressieve gevoelens, delinquent gedrag en agressief

gedrag. Er wordt gekozen voor het uitvoeren van t-testen om de gemiddeldes op de schaalscores voor de twee groepen (adolescenten uit intacte gezinnen en adolescenten uit gescheiden gezinnen) te kunnen vergelijken. Daarnaast wordt per schaal bekeken hoe hoog de betrouwbaarheid is door het berekenen van de Cronbach's alpha. De Cronbach's alfa geeft een schatting van de betrouwbaarheid op basis van de interne consistentie van de test. Aangezien de vragenlijst bij een grote groep is afgenomen, wordt de betrouwbaarheid gemeten volgens de criteria op groepsniveau: onvoldoende: $r < .60$, voldoende: $.60 \leq r < .70$, goed: $r \geq .70$ (Evers, Lucassen, Meijer, & Sijtsma, 2009). Tot slot worden de data van het huidige onderzoek door middel van een multivariabele variantieanalyse (MANOVA) vergeleken met de data van een soortgelijk onderzoek uit 2006. Er wordt een significantieniveau gehanteerd van 95%.

Resultaten

Onderstaande Tabel geeft de gemiddelde verschillen in internaliserend en externaliserend gedrag tussen intacte en gescheiden gezinnen weer (zie Tabel 1).

Tabel 1

Beschrijvende statistieken van de afhankelijke variabelen angst, depressie, delinquentie en agressie

Variabelen	2006			2016		
	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>
Angstgevoelens totaal	1530	1.52	.46	506	2.26	.82
	1285	1.51	.45	382	2.19	.82
Intact gezin	245	1.58	.50	124	2.45	.80
Gescheiden gezin						
Depressieve gevoelens totaal	1571	1.22	.33	512	2.12	.77
Intact gezin	1311	1.21	.31	387	2.06	.76
Gescheiden gezin	260	1.27	.39	125	2.31	.83
Delinquent gedrag totaal	1574	1.23	.39	508	1.13	.27
Intact gezin	1319	1.21	.36	385	1.12	.26
Gescheiden gezin	255	1.35	.52	123	1.16	.31
Agressief gedrag totaal	1575	1.64	.54	513	1.53	.46
Intact gezin	1311	1.63	.52	388	1.53	.46
Gescheiden gezin	264	1.73	.62	125	1.55	.46

Angst

Vanuit de eerste onderzoeksvraag wordt verwacht dat de mate van angstgevoelens gemiddeld hoger is bij adolescenten uit gescheiden gezinnen, ten opzichte van adolescenten uit intacte gezinnen. Na het analyseren van de beschrijvende

statistieken blijkt het gemiddelde voor angstgevoelens bij alle adolescenten $M = 2.26$ met een standaardafwijking van $SD = .82$ (zie Tabel 1). Een t-test voor onafhankelijke steekproeven is significant, met een hoger gemiddelde op angstgevoelens voor adolescenten uit gescheiden gezinnen ($M = 2.45$, $SD = .80$), 95% CI (-.42, -.09), ten opzichte van adolescenten uit intacte gezinnen ($M = 2.19$, $SD = .82$), $t(504) = -3.10$, $p = .002$, tweezijdig, $d = -.30$. De effectgrootte (Cohen's d) kan als klein en negatief geïnterpreteerd worden (Allen & Bennett, 2012). Uit de analyse blijkt dat de mate van gerapporteerde angstgevoelens gemiddeld genomen, significant hoger ligt bij adolescenten uit gescheiden gezinnen ten opzichte van adolescenten uit intacte gezinnen.

Depressie

Evenals bij angst, wordt bij depressie verwacht dat de mate van depressieve gevoelens gemiddeld hoger is bij adolescenten uit gescheiden gezinnen, ten opzichte van adolescenten uit intacte gezinnen. Na het analyseren van de beschrijvende statistieken blijkt het gemiddelde voor depressieve gevoelens bij alle adolescenten $M = 2.12$ met een standaardafwijking van $SD = .77$ (zie Tabel 1). Een t-test voor onafhankelijke steekproeven laat zien dat er een significant hoger gemiddelde van depressieve gevoelens is voor adolescenten uit gescheiden gezinnen ($M = 2.31$, $SD = .83$), 95% CI (-.40, -.10), ten opzichte van adolescenten uit intacte gezinnen ($M = 2.06$, $SD = .74$), $t(510) = -3.21$, $p = .001$, twee-zijdig, $d = -.33$. Er is dus sprake van een klein negatief effect (Allen & Bennett, 2012). Uit de analyse blijkt dat de mate van gerapporteerde depressieve gevoelens gemiddeld gezien hoger ligt bij adolescenten uit gescheiden gezinnen ten opzichte van adolescenten uit intacte gezinnen.

Delinquentie

De hypothese bij de derde onderzoeksvraag is dat de mate van delinquent gedrag gemiddeld hoger is bij adolescenten uit gescheiden gezinnen, ten opzichte van adolescenten uit intacte gezinnen. Na het analyseren van de beschrijvende statistieken blijkt het gemiddelde voor delinquentie bij alle adolescenten $M = 1.13$ met een standaardafwijking van $SD = .27$ (zie Tabel 1). Adolescenten uit gescheiden gezinnen scoren gemiddeld hoger $M = 1.16$ dan adolescenten uit intacte gezinnen $M = 1.12$. Een t-test voor onafhankelijke steekproeven blijkt niet significant $t(506) = -1.62$, $p = .107$, tweezijdig, $d = .15$. Cohen's d wijst op een klein effect (Allen & Bennett, 2012). Hoewel de gemiddeldes in delinquent gedrag tussen adolescenten uit gescheiden en intacte gezinnen verschillen, blijkt uit de analyse geen significant resultaat.

Agressie

Vanuit de vierde onderzoeksvraag wordt verwacht dat de mate van agressief gedrag gemiddeld hoger is bij adolescenten uit gescheiden gezinnen, ten opzichte van adolescenten uit intacte gezinnen. Na het analyseren van de beschrijvende statistieken blijkt het gemiddelde voor delinquentie bij alle adolescenten $M = 1.53$ met een

standaardafwijking van $SD = .46$ (zie Tabel 1). Adolescenten uit gescheiden gezinnen scoren gemiddeld hoger $M = 1.55$ dan adolescenten uit intacte gezinnen $M = 1.53$. Er wordt een t-test voor onafhankelijke steekproeven gebruikt om de gemiddeldes in agressie van adolescenten uit intacte en gescheiden gezinnen met elkaar te vergelijken. Deze t-test blijkt niet significant $t(511) = -.40$, $p = .69$, tweezijdig, $d = -.04$. Cohen's d wijst op een zeer klein effect (Allen & Bennett, 2012). Hoewel de gemiddeldes in agressief gedrag tussen adolescenten uit gescheiden en intacte gezinnen verschillen, blijkt uit de analyse geen significant resultaat.

Vergelijking met 2006

Tot slot worden de resultaten van dit onderzoek vergeleken met de resultaten van de eerste onderzoeksrunde van Scholieren & Gezinnen in 2006. Het doel is te exploreren of er een verschil is in internaliserend en externaliserend gedrag tussen deze twee meetmomenten, gecorrigeerd voor gezinsstructuur. Hiertoe wordt een MANOVA uitgevoerd. De MANOVA is significant, $F(4, 2009) = 4.35$, $p = .002$, partial $\eta^2 = .01$. Dit betekent dat er een significant verschil in internaliserend en externaliserend gedrag is tussen de resultaten uit 2006 en 2016. De beschrijvende statistieken laten zien dat de mate van angstgevoelens en depressieve gevoelens gemiddeld toegenomen is in 2016 ten opzichte van 2006. De mate van agressieve gedragingen en delinquentie is gemiddeld afgenomen in 2016 ten opzichte van 2006 (zie Tabel 1). Per kenmerk wordt een tweeweg anova uitgevoerd om te toetsen of er een significant verschil is met 2006, waarin de factoren 'meetronde' en 'gezinsstructuur' gebruikt worden.

Tweeweg Anova Angst

Een tweeweg anova wordt uitgevoerd om de mate van angstgevoelens te vergelijken tussen adolescenten uit intacte en gescheiden gezinnen in zowel 2006 als in 2016. Er wordt een significant hoofdeffect gevonden voor de variabele gezinsstructuur, $F(1, 2036) = 22.30$, $p = .000$, partial $\eta^2 = .01$, waarbij de mate van angstgevoelens bij adolescenten uit gescheiden gezinnen gemiddeld hoger is dan bij adolescenten uit intacte gezinnen. Daarbij is er een significant hoofdeffect voor de variabele meetronde, $F(1, 2036) = 478.67$, $p = .000$, partial $\eta^2 = .19$, waarbij de mate van angstgevoelens in 2016 is gestegen ten opzichte van 2006. Verder blijkt er een significant interactie-effect te zijn tussen gezinsstructuur en meetronde, $F(1, 2079) = 6.78$, $p = .009$, partial $\eta^2 = .00$. Dit betekent dat de mate van angstgevoelens bij adolescenten uit gescheiden gezinnen significant hoger is ten opzichte van adolescenten uit intacte gezinnen en dat dit verschil in 2016 significant groter is dan in 2006. In het Plot wordt dit in beeld gebracht (zie Figuur 1).

Tweeweg Anova Depressie

Een zelfde vergelijking, door middel van een tweeweg anova, wordt gemaakt voor de mate van depressieve gevoelens. Er wordt een significant hoofdeffect gevonden voor

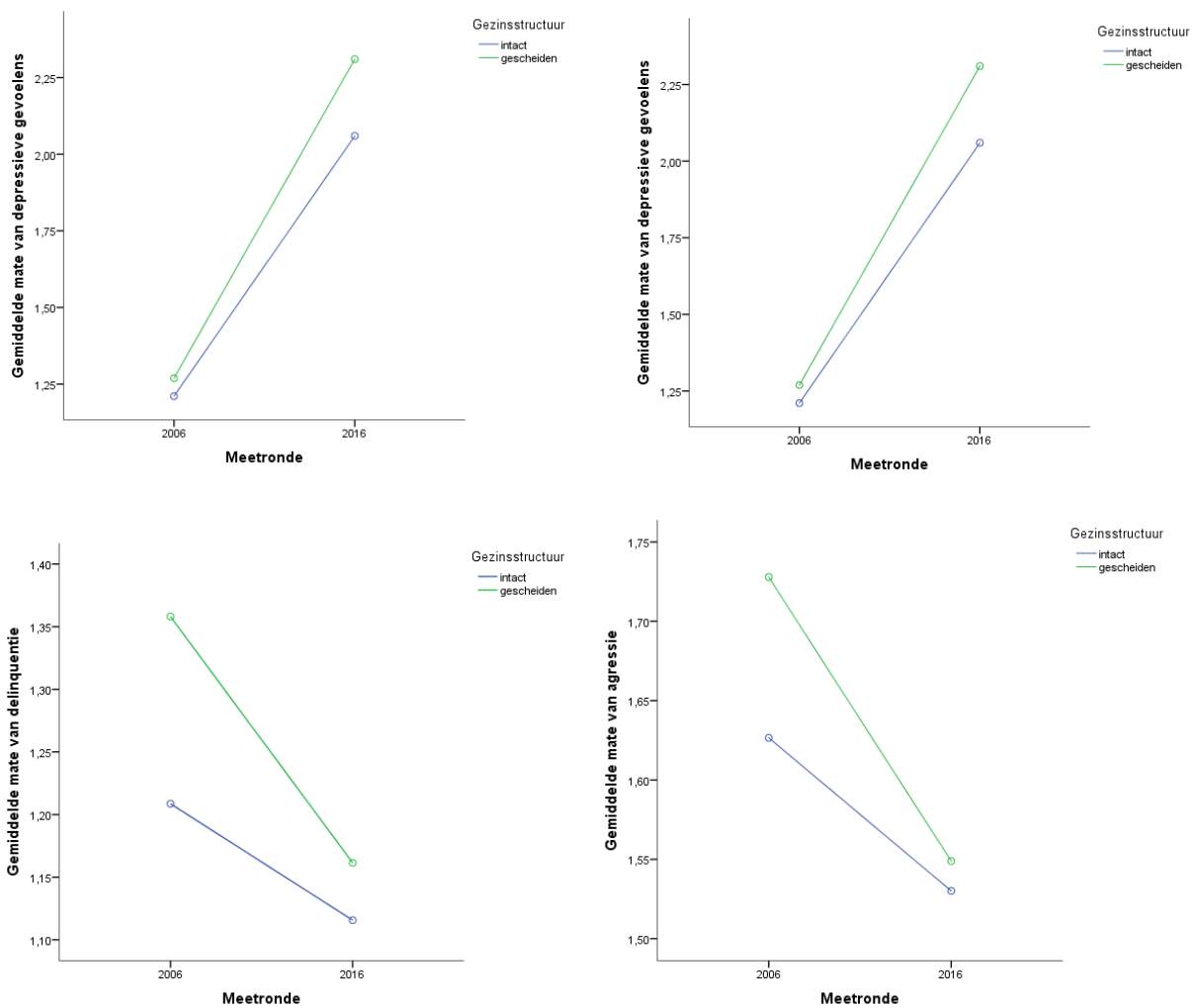
de variabele gezinsstructuur, $F(1, 2079) = 28.31, p = .000$, partial $n^2 = .01$, waarbij de mate van depressieve gevoelens bij adolescenten uit gescheiden gezinnen gemiddeld hoger is dan bij adolescenten uit intacte gezinnen. Ook is er een significant hoofdeffect voor de variabele meetronde, $F(1, 2079) = 1057.36, p = .000$, partial $n^2 = .34$, waarbij de mate van depressieve gevoelens in 2016 is gestegen ten opzichte van 2006. Verder blijkt er een significant interactie-effect te zijn tussen gezinsstructuur en meetronde, $F(1, 2079) = 10.90, p = .001$, partial $n^2 = .01$. Dit betekent dat de mate van depressieve gevoelens bij adolescenten uit gescheiden gezinnen significant hoger is ten opzichte van adolescenten uit intacte gezinnen en dat dit verschil in 2016 significant groter is dan in 2006. In het Plot wordt dit in beeld gebracht (zie Figuur 1).

Tweeweg Anova Delinquentie

Een tweeweg anova wordt uitgevoerd om de mate in delinquent gedrag te vergelijken tussen adolescenten uit intacte en gescheiden gezinnen in zowel 2006 als in 2016. Er wordt een significant hoofdeffect gevonden voor de variabele gezinsstructuur, $F(1, 2081) = 18.52, p = .000$, partial $n^2 = .01$, waarbij de mate van delinquent gedrag bij adolescenten uit gescheiden gezinnen gemiddeld hoger is dan bij adolescenten uit intacte gezinnen. Ook is er een significant hoofdeffect voor de variabele meetronde, $F(1, 2081) = 40.75, p = .000$, partial $n^2 = .02$, waarbij de mate van delinquent gedrag in 2016 is gedaald ten opzichte van 2006. Verder blijkt er een significant interactie-effect te zijn tussen gezinsstructuur en meetronde, $F(1, 2081) = 5.22, p = .022$, partial $n^2 = .00$. Dit betekent dat de mate van delinquent gedrag bij adolescenten uit gescheiden gezinnen significant hoger is ten opzichte van adolescenten uit intacte gezinnen, maar dat dit verschil in 2016 significant lager is dan in 2006. In het Plot wordt dit in beeld gebracht (zie Figuur 1).

Tweeweg Anova Agressie

Een zelfde vergelijking tussen 2006 en 2016 wordt uitgevoerd voor de mate van agressie, ook hiervoor wordt een tweeweg anova gebruikt. Er wordt geen significant hoofdeffect gevonden voor de variabele gezinsstructuur, $F(1, 2084) = 3.51, p = .061$, partial $n^2 = .002$. De mate van agressieve gedragingen bij adolescenten uit gescheiden gezinnen is niet significant hoger dan bij adolescenten uit intacte gezinnen. Er is wel een significant hoofdeffect voor de variabele meetronde, $F(1, 2084) = 18.46, p = .000$, partial $n^2 = .01$, waarbij de mate van agressieve gedragingen in 2016 is afgenomen ten opzichte van 2006. Deze afname in agressieve gedragingen is sterker bij adolescenten uit gescheiden gezinnen. Er blijkt geen significant interactie-effect tussen gezinsstructuur en meetronde, $F(1, 2084) = 1.66, p = .198$, partial $n^2 = .001$. In onderstaand Plot wordt de afname van agressieve gedragingen bij zowel adolescenten uit gescheiden en intacte gezinnen in beeld gebracht, waarbij de afname bij adolescenten uit gescheiden gezinnen sterker is (zie Figuur 1).

Figuur 1. Tweeweg Anova van de interactie tussen meetronde en gezinsstructuur voor de afhankelijke variabelen angst, depressie, delinquentie en agressie

Conclusie

De onderzoeksvraag die centraal staat in dit onderzoek luidt: *wat is het verschil in internaliserend en externaliserend gedrag tussen adolescenten uit intacte en gescheiden gezinnen?* De verwachting hierbij is dat de mate van internaliserend en externaliserend gedrag hoger is bij adolescenten uit gescheiden gezinnen, ten opzichte van adolescenten uit intacte gezinnen. Om deze vraag te kunnen beantwoorden, wordt allereerst antwoord gegeven op de subonderzoeksvragen. Voor angst geldt de volgende onderzoeksvraag: *is er een verschil in angstgevoelens tussen adolescenten uit intacte en gescheiden gezinnen?* Vanuit de hypothese wordt verwacht dat de mate van angstgevoelens gemiddeld hoger is bij adolescenten uit gescheiden gezinnen ten opzichte van adolescenten uit intacte gezinnen. Uit de resultaten van dit onderzoek blijkt dat adolescenten uit gescheiden gezinnen gemiddeld meer angstgevoelens ervaren dan adolescenten uit intacte gezinnen. Concluderend rapporteren adolescenten uit gescheiden

gezinnen gemiddeld genomen dus significant meer angst dan adolescenten uit intacte gezinnen.

Literatuuronderzoek spreekt deze bevindingen zowel tegen als dat het ze ondersteunt. Er blijken verschillen te bestaan over de rol van echtscheiding op de mate van angstgevoelens bij adolescenten. Uit de meeste onderzoeken komt naar voren dat adolescenten uit gescheiden gezinnen een grotere mate van angstgevoelens ervaren ten opzichte van adolescenten uit intacte gezinnen (Bandelow et al., 2003; Storksen et al., 2005; Storksen et al., 2006). In de literatuur is echter ook te vinden dat adolescenten uit gescheiden gezinnen juist minder sociale angstgevoelens tonen dan adolescenten uit intacte gezinnen, aangezien de echtscheiding een einde maakt aan de echtelijke ruzies (Bogels & Brechman-Toussaint, 2006; Burns & Dunlop, 2009; Riggio, 2004).

De tweede deelvraag in dit onderzoek is: *is er een verschil in depressieve gevoelens tussen adolescenten uit intacte en gescheiden gezinnen?* Vanuit de hypothese wordt verwacht dat de mate van depressieve gevoelens bij adolescenten uit gescheiden gezinnen hoger is dan bij adolescenten uit intacte gezinnen. Uit de resultaten van dit onderzoek blijkt dat adolescenten uit gescheiden gezinnen gemiddeld meer depressieve gevoelens ervaren dan adolescenten uit intacte gezinnen.

De resultaten van dit onderzoek sluiten aan bij de hypothese, maar zijn in strijd met de resultaten uit het onderzoek van Meggiolaro & Ongaro (2014). Uit het onderzoek van Meggiolaro & Ongaro (2014) komt namelijk naar voren dat ouderlijke echtscheiding alleen gerelateerd is aan een toename in depressieve gevoelens bij adolescenten uit stiefgezinnen. In dit onderzoek is voor de resultaten bij de adolescenten uit gescheiden gezinnen geen onderscheid gemaakt tussen adolescenten uit stiefgezinnen en éénouder gezinnen. Op het onderzoek van Meggiolaro & Ongaro (2014) na, kon echter uit alle verdere literatuur geconcludeerd worden dat adolescenten uit gescheiden gezinnen gemiddeld meer depressieve gevoelens ervaren dan adolescenten uit intacte gezinnen (e.g. Cui et al., 2007; Ge et al., 2006; Zeratsion et al., 2013). De resultaten van dit onderzoek sluiten daarom aan op de resultaten uit voorafgaand onderzoek. Adolescenten uit gescheiden gezinnen ervaren dus significant meer depressieve gevoelens dan adolescenten uit intacte gezinnen.

Als derde werd er gekeken naar delinquent gedrag, met de bijbehorende onderzoeksvraag: *is er een verschil in delinquent gedrag tussen adolescenten uit intacte en gescheiden gezinnen?* Op basis van de hypothese wordt verwacht dat de mate van delinquent gedrag gemiddeld hoger is bij adolescenten uit gescheiden gezinnen. Uit de resultaten komt naar voren dat adolescenten uit gescheiden gezinnen gemiddeld genomen inderdaad meer delinquent gedrag rapporteren, echter is dit verschil niet significant. De resultaten uit dit onderzoek wijken daarmee af van de verwachtingen op basis van voorgaand wetenschappelijk onderzoek. Uit het literatuuronderzoek blijkt

namelijk dat adolescenten uit gescheiden gezinnen significant meer delinquent gedrag vertonen ten opzichte van adolescenten uit intacte gezinnen (e.g. Anderson, 2002; Burt et al., 2008; Demuth & Brown, 2004; D'Onofrio et al., 2005). Hoewel de resultaten uit dit onderzoek dus wel duiden op een gemiddeld verschil, is dit verschil tussen intacte en gescheiden gezinnen niet significant.

Als vierde wordt met dit onderzoek antwoord gegeven op de vraag: *is er een verschil in agressieve gedragingen tussen adolescenten uit gescheiden en intacte gezinnen?* Op basis van de hypothese is de verwachting dat adolescenten uit gescheiden gezinnen meer kans hebben op uitingen van agressief gedrag. Uit dit onderzoek blijkt dat adolescenten uit gescheiden gezinnen gemiddeld meer agressief gedrag vertonen dan adolescenten uit intacte gezinnen, maar dit verschil is niet significant. Dit resultaat wijkt daarmee af van de resultaten uit eerder uitgevoerd wetenschappelijk onderzoek, waarin geconcludeerd wordt dat er een significant verschil bestaat in agressief gedrag tussen adolescenten uit intacte en gescheiden gezinnen. Adolescenten uit gescheiden gezinnen vertonen hierbij significant meer agressief gedrag, ten opzichte van adolescenten uit intacte gezinnen (e.g. Averdijk et al., 2012; Hamama & Ronen-Shenhav, 2012; Magnuson & Berger, 2009).

Tot slot is er uitgegaan van de volgende onderzoeksvraag: *is er een verschil in internaliserend en externaliserend gedrag in 2016, ten opzichte van het onderzoek Scholieren en Gezinnen in 2006?* Zoals eerder benoemd wordt onder internaliserend gedrag angst en depressie verstaan (Bornstein et al., 2010). Als de resultaten van beide onderzoeken vergeleken worden, kan geconcludeerd worden dat adolescenten uit zowel intacte als gescheiden gezinnen in 2016 een significante toename van internaliserend gedrag laten zien ten opzichte van 2006. Daarnaast blijkt dat de mate van internaliserend gedrag zowel in 2006 als in 2016 significant hoger is voor adolescenten uit gescheiden gezinnen, ten opzichte van intacte gezinnen.

Onder externaliserend gedrag wordt delinquentie en agressie verstaan (Wicks-Nelson & Israel, 2015). Uit de vergelijking van de resultaten van beide onderzoeken komt naar voren dat de mate van externaliserend gedrag voor adolescenten uit zowel intacte als gescheiden gezinnen in 2016 significant is afgenomen, ten opzichte van 2006. Daarnaast blijkt dat de mate van externaliserend gedrag, zowel in 2006 als in 2016, gemiddeld hoger is voor adolescenten uit gescheiden gezinnen ten opzichte van intacte gezinnen. Dit verschil blijkt echter niet significant, wat op basis van voorgaand onderzoek wel werd verwacht (e.g. Anderson, 2002; Averdijk et al., 2012). Concluderend kan gezegd worden dat internaliserend gedrag significant is toegenomen en dat externaliserend gedrag is afgenomen in 2016, ten opzichte van 2006. Er blijkt een significant interactie-effect tussen gezinsstructuur en meetronde voor internaliserend gedrag. Hierbij is internaliserend gedrag significant hoger bij adolescenten uit gescheiden

gezinnen en dit verschil is in 2016 significant groter dan in 2006. Voor externaliserend gedrag wordt alleen een interactie-effect gevonden voor delinquentie, waarbij delinquent gedrag significant hoger wordt gerapporteerd bij adolescenten uit gescheiden gezinnen, maar dit verschil in 2016 significant lager is dan in 2006.

Discussie

Een opvallende bevinding uit dit onderzoek is de duidelijke toename van internaliserende gedragingen onder adolescenten in vergelijking met de data van 2006. Het is mogelijk dat de grootte van de steekproef hieraan gerelateerd is (zie Tabel 1). Bij het lezen en interpreteren van de resultaten, dient hier rekening mee gehouden te worden. De toename van internaliserende gedragingen bij zowel adolescenten uit gescheiden- als intacte gezinnen zou verklaard kunnen worden, doordat internaliserende problemen dikwijls toenemen tijdens de adolescentie (van der Valk, Spruijt, de Goede, Maas, & Meeus, 2005). Deze verklaring zou alleen van toepassing zijn, wanneer de gemiddelde leeftijd in de steekproef van 2016 hoger ligt. De gemiddelde leeftijd bij beide steekproeven is echter vrijwel gelijk; 13.67 in 2006 en 13.36 in 2016. Dat deze toename in internaliserend gedrag onder adolescenten uit gescheiden gezinnen sterker is, blijkt uit voorgaand onderzoek (e.g. Cui, Donnellan, & Conger, 2007; Ge, Natsuaki, & Conger, 2006; Oldehinkel, 2008; Storksen et al., 2006; Sun, 2001; Zeratsion et al., 2013). Daarnaast blijkt ook uit de meta-analyse van Amato (2001) dat de negatieve gevolgen van scheiding groter zijn geworden.

Een tweede opvallende bevinding is dat de mate van de externaliserende gedragingen, delinquentie en agressie, niet significant hoger is bij adolescenten uit gescheiden gezinnen, ten opzichte van adolescenten uit intacte gezinnen. Daarnaast is de mate van externaliserend gedrag, in de tijd, afgenomen bij beide groepen, waarbij de daling bij adolescenten uit gescheiden gezinnen sterker is. Dit lijkt in strijd te zijn met voorgaand onderzoek dat wijst op een degelijk significant verschil, waarbij adolescenten uit gescheiden gezinnen meer externaliserende gedragingen vertonen dan adolescenten uit intacte gezinnen (e.g. Averdijk et al., 2012; Hamama & Ronen-Shenhav, 2012; Magnuson & Berger, 2009). Verderop wordt een mogelijke verklaring vanuit de huidige literatuur aangehaald voor de onverwachte verschillen die uit dit onderzoek naar voren komen.

Zoals vrijwel elk onderzoek, kent ook dit onderzoek zowel sterke punten als beperkingen. Een eerste beperking van dit onderzoek is de wijze van toestemming vragen voor deelname aan het onderzoek. De Universiteit Utrecht stelt als regel dat bij de bachelorthesis gebruik gemaakt dient te worden van *active informed consent*. In dit onderzoek is echter gebruik gemaakt van *passive informed consent*. Er is gekozen voor *passive informed consent*, omdat het anders niet haalbaar was om binnen korte tijd een groot aantal respondenten te werven. Hoewel in overleg voor *passive informed consent*

gekozen is, is dit een beperking die in strijd is met de ethische voorwaarden van onderzoek.

Daarnaast is bij het toestemming vragen geen rekening gehouden met het vragen van toestemming aan de respondenten zelf, terwijl zij wel ouder dan twaalf jaar zijn. Enkel de ouders van de respondenten zijn benaderd om bezwaar te maken tegen deelname aan het onderzoek. Sommige respondenten vonden het invullen van de vragenlijsten te lang duren en gaven aan dit saai te vinden. Mogelijk hebben de respondenten de vragen in de vragenlijsten daarom niet met volle aandacht beantwoord, waardoor de resultaten minder betrouwbaar kunnen zijn. In toekomstig onderzoek moeten de respondenten zelf toestemming voor deelname geven om de betrouwbaarheid van de resultaten te vergroten. Een andere beperking is dat dit onderzoek enkel gebruik gemaakt van zelfrapportage. Om een completer beeld van de adolescenten te krijgen, kunnen in toekomstig onderzoek ook vragenlijsten bij bijvoorbeeld ouders en leerkrachten afgenomen worden.

Een laatste beperking van dit onderzoek is het uiteindelijke aantal respondenten. Hoewel de grootte van de steekproef voldoende power gaf om het onderzoek uit te voeren, was het aantal respondenten in de analyse lager dan vooraf beoogd. Het lagere aantal respondenten werd veroorzaakt doordat veel scholen geen toestemming voor het onderzoek verleenden, waardoor het lang duurde voordat alle onderzoekers een deelnemende school gevonden hadden. De data van een groot aantal respondenten werd later verkregen en zijn daarom niet meegenomen in de analyse. Hoewel alle deelnemende scholen achteraf een samenvatting ontvangen met de uitslag van het onderzoek, is die uitslag voor een aantal scholen dus niet gebaseerd op de data van hun eigen scholieren.

Naast de beperkingen heeft dit onderzoek ook sterke punten. Het onderzoek draagt bij aan bestaand onderzoek door een actueel overzicht te bieden van de verschillen in internaliserend en externaliserend gedrag tussen adolescenten uit intacte en gescheiden gezinnen. Daarbij maakt dit onderzoek een vergelijking met een soortgelijk onderzoek uit 2006, waardoor veranderingen te zien zijn. Deze vergelijking maakt duidelijk waar de grootste effecten van echtscheiding voor adolescenten liggen, waardoor preventief gehandeld kan worden. Daarnaast geeft dit onderzoek aanzet tot vervolgonderzoek naar de oorzaken van het toenemen van internaliserend gedrag en het afnemen van externaliserend gedrag.

Kijkend naar de validiteit van dit onderzoek, kan gesteld worden dat de interne validiteit niet optimaal is, omdat alternatieve verklaringen voor de toename van internaliserend- en de afname van externaliserend gedrag niet uitgesloten kunnen worden. De externe validiteit daarentegen is redelijk goed. Hoewel de steekproef select

is, is het mogelijk om herhaald onderzoek te doen bij andere scholieren en zijn de onderzoeksresultaten generaliseerbaar.

Zoals eerder benoemd, omvat dit onderzoek in 2016 een aanzienlijk lager aantal respondenten ($N=518$) dan in 2006 ($N=1659$). Hoewel de power van dit onderzoek van voldoende omvang was om uitspraken te kunnen doen over de populatie, wordt voor vervolgonderzoek aangeraden gebruik te maken van een substantieel grotere steekproef. Een grotere steekproef vergroot de kans op een representatief beeld van de gehele populatie (Field, 2014). Daarnaast is het aan te raden gebruik te maken van *active informed consent* om aan de ethische voorwaarden van wetenschappelijk onderzoek te voldoen.

Om een mogelijke verklaring te ontdekken voor de toename in internaliserend gedrag en de afname in externaliserend gedrag tussen 2006 en 2016, is opnieuw de literatuur aangehaald. Uit een review van Bor, Dean, Najman, & Hayatbakhsh (2014) komt naar voren dat internaliserende symptomen onder adolescenten zijn toegenomen. De toename in internaliserende symptomen blijkt vooral voor meisjes te gelden. In de review worden hiervoor een aantal mogelijke verklaringen gegeven. Meisjes zouden bijvoorbeeld meer druk ervaren dan vroeger op zowel schoolprestaties als op persoonlijk vlak (West & Sweeting, 2003). Daarnaast zijn meisjes tegenwoordig op jongere leeftijd seksueel actief, wat geassocieerd wordt met een slecht zelfbeeld en een depressieve stemming (American Psychological Association, 2010; Hatch, 2011; Reist, 2009; Sweeting, West, & Der, 2007). Tot slot kunnen veranderende media, de consumentencultuur en een vervroegde start van de puberteit voor meisjes gerelateerd zijn aan een toegenomen risico op internaliserende symptomen (Euling et al, 2008; Hamilton, 2008).

De mate van externaliserende problemen is volgens de onderzoekers in de review van Bor en anderen (2014) stabiel gebleven voor meisjes maar afgenomen voor jongens. Als mogelijke verklaring wordt de afname van hyperactiviteit bij jongens genoemd. Andere verklaringen voor de afname en stabiliteit van externaliserend gedrag zijn niet gevonden (Tick, Van der Ende, & Verhulst, 2008). Uitgaande van bovenstaande bevindingen zou het, voor vervolgonderzoek, interessant zijn om bij de vergelijking van de resultaten uit 2006 en 2016 te matchen op sekse. Het is mogelijk dat er een interactie bestaat tussen de bovengenoemde verklaringen voor de toename van internaliserend en afname van externaliserend gedrag en de bevindingen uit dit onderzoek. Deze verklaringen zijn echter in zijn algemeenheid gevonden en niet specifiek voor adolescenten die een ouderlijke echtscheiding hebben meegemaakt. Uit de resultaten blijkt duidelijk dat internaliserend gedrag onder adolescenten uit gescheiden gezinnen is toegenomen en externaliserend gedrag is afgenomen. Dit komt overeen met de meta-analyse van Amato (2001) waarin hij vond dat scheidingseffecten voor adolescenten

eerder zijn toegenomen dan afgenomen. Een verklaring is hier nog niet voor gevonden. Vervolgonderzoek zou hier een aanvulling op kunnen bieden.

Kijkend naar praktische implicaties van dit onderzoek kan worden gesteld dat het onderzoek Scholieren en Gezinnen (S&G) meer inzicht biedt in de impact van een echtscheiding op het functioneren van adolescenten. Gezien het feit dat het onderzoek tweejaarlijks wordt uitgevoerd, kan in kaart worden gebracht hoe deze impact in de loop der jaren verandert. Dit specifieke onderzoek is gericht op de rol die een echtscheiding speelt in de mate van internaliserend en externaliserend gedrag bij adolescenten. Het is voor de dagelijkse praktijk van belang om hier inzicht in te hebben, om de problemen die internaliserend en externaliserend gedrag met zich mee brengen te voorkomen of te verminderen. Vooral voor de middelbare scholen, waarbij dit onderzoek is uitgevoerd, is deze informatie van belang. Adolescenten spenderen een groot deel van hun tijd op school, waardoor het belangrijk is dat zij daar de ondersteuning vinden die zij nodig hebben in de omgang met een echtscheiding en het gedrag dat daar uit voort kan komen. Naast de hulp op scholen kan dit onderzoek naar een hoger niveau gebracht worden. Uit dit onderzoek komt namelijk naar voren dat zowel de mate van internaliserend als externaliserend gedrag gemiddeld hoger is bij adolescenten uit gescheiden gezinnen, ten opzichte van adolescenten uit intacte gezinnen. Scheiding kan dus als risicofactor gezien worden, waarbij interventies vanuit de gemeente of zelfs vanuit de overheid nodig zijn om ouders over de risico's van echtscheiding te informeren.

Hoewel het aantal echtscheidingen al enkele decennia hoog is, is in de resultaten van dit onderzoek zichtbaar geworden dat de negatieve gevolgen, in termen van met name internaliserend gedrag, niet afgenomen zijn ten opzichte van een vergelijkbare steekproef tien jaar geleden. Externaliserend gedrag daarentegen blijkt vergeleken met 2006 wel een kleine afname te laten zien. Hoewel voor deze verschillen in dit onderzoek geen eenduidige verklaringen zijn gevonden, staat één ding vast; een ouderlijke echtscheiding gaat gemiddeld genomen gepaard met negatieve consequenties voor kinderen. Om deze reden is het zaak onderzoek te blijven doen naar dit actuele onderwerp, zodat kan worden ingezet op preventiemaatregelen en passende hulp geboden kan worden aan scholieren die te maken krijgen met ouderlijke echtscheiding.

Literatuur

- Afifi, T. O., Boman, J., Fleisher, W., & Sareen, J. (2009). The relationship between child abuse, parental divorce, and lifetime mental disorders and suicidality in a nationally representative adult sample. *Child Abuse & Neglect, 33*, 139-147. doi:10.1016/j.chiabu.2008.12.009
- Alink, L. R. A., Mesman, J., van Zeijl, J., Stolk, M. N., Juffer, F., Koot, H. M., Bakermans-Kranenburg, M. J., van IJzendoorn, M. H. (2006). The early childhood aggression curve: Development of physical aggression in 10- to 50-month-old-children. *Child Development, 4*, 954-966. doi:10.1111/j.1467-8624.2006.00912.x
- Allen, P., & Bennett, K. (2012). *SPSS statistics, a practical guide*. South Melbourne: Cengage learning Australia Pty Limited.
- Amato, P. R. (2000). The consequences of divorce for adults and children. *Journal of Marriage and Family, 62*, 1269-1287. doi:10.1111/j.1741 3737.2000.01269.x
- Amato, P. R. (2001). Children of divorce in the 1990's: An update of the Amato and Keith (1991) Meta-analysis. *Journal of Family Psychology, 15*, 355-370. doi:10.1037/0893-3200.15.3.355
- Amato, P. R. (2005). The impact of family formation change on the cognitive, social, and emotional well-being of the next generation. *Future of Children, 15*, 75-96. doi:10.1353/foc.2005.0012
- Amato, P. R. (2010). Research on divorce: Continuing trends and new developments. *Journal of Marriage and Family, 72*, 650-666. doi:10.1111/j.17413737.2010.00723.x
- American Psychological Association. (2010). *Report of the APA Task Force on the Sexualization of Girls*. Washington, DC: APA.
- American Psychiatric Association. (2014). *Beknopt overzicht van de criteria DSM-5* (bureau editie). Amsterdam: Boom.
- Anderson, A. L. (2002). Individual and contextual influences on delinquency: The role of the single-parent family. *Journal of Criminal Justice, 30*, 575-587. doi:10.1016/S0047-2352(02)00191-5
- Archer, J., Coyne S. M. (2005). An integrated review of indirect, relational, and social aggression. *Personality and Social Psychology Review, 3*, 212-230. doi:10.1207/s15327957pspr0903_2
- Averdijk, M., Malti, T., Eisner, M., Ribeaud, D. (2012). Parental separation and child aggressive and internalizing behavior: An event history calendar analysis. *Child Psychiatry & Human Development, 43*, 184-200. doi:10.1007/s10578-011-0259-9

- Baerveldt, C., Rossem van, R., & Vermande, M. (2003). Pupils' delinquency and their social networks: A test of some network assumptions of the ability and inability models of delinquency. *The Netherlands Journal of Social Sciences*, *39*, 107-125. Retrieved from: <http://psychnet.apa.org.proxy.library.uu.nl/psycinfo/2004-10593-002>
- Bandelow, B., Torrente, A. C., Wedekind, D., Broocks, A., Hajak, G., & Ruther, E. (2003). Early traumatic life events, parental rearing styles, family history of mental disorders, and birth risk factors in patients with social anxiety disorder. *European Archives of Psychiatry and Clinical Neuroscience*, *254*, 397-405. doi:10.1007/s00406-004-0521-2
- Begeer, S., & Albrecht, G. (2009). Diagnostiek van de sociaal-emotionele ontwikkeling. In Kievit, T. H., Tak, J. A., & Bosch, J. D. (Red.). *Handboek psychodiagnostiek voor de hulpverlening aan kinderen* (pp. 189-263). Utrecht: De Tijdstroom.
- Birmaher, B., Khetarpal, S., Brent, D., Cully, M., Balach, L., Kaufman, J., & Neer, S.M. (1997). The Screen for Child Anxiety Related Emotional Disorders (SCARED): Scale Construction and Psychometric Characteristics. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, *36*, 545-553. doi:10.1097/00004583-199704000-00018
- Björkvist, K., Lagerspetz, K. M. J., & Osterman, K. (1992). *The direct and indirect aggression scales*. Vasa, Finland: Abo Akademi University.
- Bogels, S. M., & Brechman-Toussaint, M. L. (2006). Family issues in child anxiety: Attachment, family functioning, parental rearing and beliefs. *Clinical Psychology Review*, *26*, 834-856. doi:10.1016/j.cpr.2005.08.001
- Bor, W., Dean, A. J., Najman, J., & Hayatbakhsh, R. (2014). Are child and adolescent mental health problems increasing in the 21st century? A systematic review. *Australian and New Zealand Journal of Psychiatry*, *48*, 1-11. doi:10.1177/0004867414533834
- Bornstein, M. H., Hahn, C., & Haynes, M. (2010). Social competence, externalizing, and internalizing behavioral adjustment from early childhood through early adolescence: Developmental cascades. *Development and Psychopathology*, *22*, 717-735. doi:10.1017/S0954579410000416
- Broidy, L. M., Nagin, D. S., Tremblay, R. E., Bates, J. E., Brame, B., Dodge, K. E., Fergusson, D., . . . Vitaro, F. (2003). Developmental trajectories of childhood disruptive behaviors and adolescent delinquency: A six-site, cross-national study. *Developmental Psychology*, *39*, 222-245. doi:10.1037/0012-1649.39.2.222

- Burns, A., & Dunlop, R. (2009). Parental marital quality and family conflict. *Journal of Divorce and Remarriage, 37*, 57-74. doi:10.1300/J087v37n01_04
- Burt, S. A., Barnes, A. R., McGue, M., & Lacono, W.G. (2008). Parental divorce and adolescent delinquency: Ruling out the impact of common genes. *American Psychological Association, 44*, 1668-1677. doi:10.1037/a0013477
- Carlson, M. J. (2006). Family structure, father involvement, and adolescent behavioral outcomes. *Journal of Marriage and Family, 68*, 137-154. doi:10.1111/j.1741-3737.2006.00239.
- Carr, A. (2006). Mood problems. In Author (Ed.). *The handbook of child and adolescent clinical psychology* (pp. 720-795). New York: Routledge.
- Craighead, W. E., Smucker, M. R., Craighead, L. W., & Ilardi, S. S. (1998). Factor analysis of the Children's Depression Inventory in a community sample. *Psychological Assessment, 10*, 156-165. Retrieved from: <http://ovidsp.tx.ovid.com.proxy.library.uu.nl>
- Cui, M., Donnellan, M. B., & Conger, R. D. (2007). Reciprocal influences between parents' marital problems and adolescent internalizing and externalizing behavior. *Developmental Psychology, 43*, 1544-1552. doi:10.1037/0012-1649.43.6.1544
- Demuth, S. & Brown, S. L. (2004). Family structure, family processes, and adolescent delinquency: The significance of parental absence versus parental gender. *Journal of Research in Crime and Delinquency, 41*, 58-81. doi:10.1177/0022427803256236
- D'Onofrio, B. M., Turkheimer, E., Emery, R. E., Slutske, W. S., Heath, A. C., Madden, P. A., & Martin, N. G. (2005). A genetically informed study of marital instability and its association with offspring psychopathology. *Journal of Abnormal Psychology, 114*, 570-586. doi:10.1037/0021-843X.114.4.570
- Eitle, D. (2006). Parental gender, single-parent families, and delinquency: Exploring the moderating influence of race/ethnicity. *Social Science Research, 35*, 727-748. doi:10.1016/j.ssresearch.2005.06.003
- Euling, S. Y., Herman-Giddens, M. E., Lee, P. A., Selevan, S. G., Juul, A., Sørensen, T. I., ... & Swan, S. H. (2008). Examination of US puberty-timing data from 1940 to 1994 for secular trends: panel findings. *Pediatrics, 121*, 172-191. doi:10.1542/peds.2007-1813D
- Evers, A., Lucassen, W., Meijer, R., & Sijtsma, K. (2009). COTAN Beoordelingsstelsel voor de kwaliteit van tests. Retrieved from: <http://dare.uva.nl/document/2/79346>
- Feinberg, M. E., Button, T. M. M., Neiderhiser, J. M., Reiss, D., Hetherington, M. (2007). Parenting and adolescents antisocial behavior and depression. Evidence of genotype X parenting environment interaction. *Archives of General Psychiatry, 64*, 457-465. doi:10.1001/archpsyc.64.4.457.

- Field, A. (2014). *Discovering Statistics Using IBM SPSS Statistics*. London: SAGE Publicatons Ltd.
- Gähler, M., & Garriga, A. (2012). Has the association between parental divorce and young adults' psychological problems changed over time? Evidence from Sweden, 1968-2000. *Journal of Family Issues, 34*, 784-808. doi:10.1177 /0192513X12447177
- Ge, X., Natsuaki, M. N., & Conger, R. D. (2006). Trajectories of depressive symptoms and stressful life events among male and female adolescents in divorced and nondivorced families. *Development and Psychopathology, 18*, 253-273. doi:10.10170S0954579406060147
- Hamama, L., Ronen-Shenhav, A. (2012). Self-control, social support, and aggression among adolescents in divorced and two-parent families. *Children and Youth Services Review, 34*, 1042-1049. doi:10.1016/j.childyouth.2012.02.009
- Hamilton, M. (2008). *What's happening to our girls?* London: Penguin Books.
- Hatch, L. (2011). The American Psychological Association Task Force on the Sexualization of Girls: a review, update and commentary. *Sexual Addiction & Compulsivity, 18*, 195-211. doi:10.1080/10720162.2011.613326
- Hetherington, E. M., Bridges, M., & Insabella, G. M. (1998). What matters? What does not? Five perspectives on the association between marital transitions and children's adjustment. *American Psychologist, 53*, 167-184. doi:10.1037/0003 -066X.53.2.167
- Holt, N., Bremner, A., Sutherland, E., Vlieg, M., Passer, M., & Smith, R. (2014). Psychological disorders. In Author (Eds.). *Psychology the science of mind and behaviour* (pp. 672-674). Berkshire: McGraw Hill.
- Jablonska, B., Lindberg, L. (2007). Risk behaviors, victimisation and mental distress among adolescents in different family structures. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology, 42*, 656-663. doi:10.1007/s00127-007-0210-3
- Krohn, M. D., Hall, G.P., & Lizotte, A. J. (2009). Family transitions and later delinquency and drug use. *Journal of Youth Adolescence, 38*, 466-480. doi:10.1007/s10964 -008-9366-8
- Magnuson, K., Berger, L. M. (2009). Family structure states and transitions: associations with children's well-being during middle childhood. *Journal of Marriage and Family, 71*, 571-595. doi:10.1111/j.1741-3737.2009.00620.x
- McGue, M. & Iacono, W. G. (2005). The association of early adolescent problem behavior with adult psychopathology. *American Journal of Psychiatry, 162*, 1118-1124. doi:http://dx.doi.org/10.1176/appi/ajp.162.6.1118
- Meggiolaro, S., & Ongaro, F. (2014). Family contexts and adolescents' emotional status. *Journal of Youth Studies, 10*, 1306-1329. doi:10.1080/13676261.2014.918246

- Oldehinkel, A. J., Ormel, J., Veenstra, R., de Winter, A. F., & Verhulst, F. C. (2008). Parental divorce and offspring depressive symptoms: Dutch developmental trends during early adolescence. *Journal of Marriage and Family, 70*, 284-293. doi:10.1111/j.1741-3737.2008.00481.x
- Reist, M.T. (2009). *Getting real. Challenging the sexualization of girls*. Melbourne: Spinifex Press.
- Riggio, H. R. (2004). Parental marital conflict and divorce, parent-child relationships, social support, and relationship anxiety in young adulthood. *Personal Relationships, 11*, 99-114. doi:10.1111/j.1475-6811.2004.00073.x
- Storksen, I., Roysamb, E., Holden, T. L., & Tambs, K. (2006). Adolescent adjustment and well-being: Effects of parental divorce and distress. *Journal of Psychology, 47*, 75-84. doi:10.1111/j.1467-9450.2006.00494.x
- Storksen, I., Roysamb, E., Moum, T., Tambs, K. (2005). Adolescents with a childhood experience of parental divorce: A longitudinal study of mental health and adjustment. *Journal of Adolescence, 28*, 725-739. doi:10.1016/j.adolescence.2005.01.001
- Strohschein, L. (2005). Parental divorce and child mental health trajectories. *Journal of Marriage and Family, 67*, 1286-1300. doi:10.1111/j.1741-3737.2005.00217.x
- Sun, Y. M. (2001). Family environment and adolescent's well-being: Before and after parents' marital disruption: A longitudinal analysis. *Journal of Marriage and Family, 63*, 697-713. doi:10.1111/j.1741-3737.2001.00697.x
- Sweeting, H. N., West, P. B., & Der, G. J. (2007). Explanations for female excess psychosomatic symptoms in adolescence: Evidence from a school-based cohort in the West of Scotland. *BMC Public Health, 7*, 245-298. doi:10.1186/1471-2458-7-298
- Theobald, D., Farrington, D. P., & Piquero, A. R. (2013). Childhood broken homes and adult violence: An analysis of moderators and mediators. *Journal of Criminal Justice, 41*, 44-52. doi:10.1016/j.jcrimjus.2012.12.003.
- Thornberry, T. P. & Krohn, M. D. (2005). Applying interactional theory to the explanation of continuity and change in antisocial behavior. In D. P. Farrington (Ed.), *Integrated developmental and life-course theories of offending* (pp. 183-209). New Brunswick: Transaction.
- Tick, N. T., Van der Ende, J., & Verhulst, F. C. (2008). Ten-year trends in self-reported emotional and behavioral problems of Dutch adolescents. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology, 43*, 349-355. doi:10.1007/s00127-008-0315-3
- Underwood, M. K., Beron K. J., Rosen, L. H. (2009). Continuity and change in social and physical aggression from middle childhood through early adolescence. *Aggressive Behavior, 35*, 357-375. doi:10.1002/ab.20313

- Van der Valk, I., & Spruijt, E. (2013). Het ouderschapsplan en de effecten voor kinderen. Utrecht: Universiteit Utrecht, Jeugd & Gezin, Departement Pedagogische Wetenschappen. Retrieved from: https://www.wodc.nl/images/artikel-vandervalk-spruijt_tcm44-527969.pdf
- Van der Valk, I., Spruijt, E., Goede, M., Maas, C., & Meeus, W. (2005). Family structure and problem behavior of adolescents and young adults: A growth-curve study. *Journal of Youth and Adolescence*, *34*, 533-546. doi:10.1007/s10964-005-8841-8
- Wallerstein, J., Lewis, J., & Rosenthal, S. P. (2013). Mothers and their children after divorce: Report from a 25-year longitudinal study. *American Psychological Association*, *30*, 167-187. doi:10.1037/a0032511
- West, P., & Sweeting, H. (2003). Fifteen, female and stressed: changing patterns of psychological distress over time. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, *44*, 399-411. doi:10.1111/1469-7610.00130
- Wicks-Nelson, R., & Israel, A. C. (2014). Conduct Problems. In Author (Eds.). *Abnormal child and adolescent psychology* (pp.54 -57). Harlow: Pearson.
- Wicks-Nelson, R., & Israel, A. C. (2014). Conduct Problems. In Author (Eds.). *Abnormal child and adolescent psychology* (pp. 178-216). Harlow: Pearson.
- Wicks-Nelson, R., & Israel, A. C. (2014). Mood disorders. In Author (Eds.). *Abnormal child and adolescent psychology* (pp. 187-239). Harlow: Pearson.
- Zeratsion, H., Dalsklev, M., Bjertness, E., Lien, L., Haavet, O. R., Halvorsen, J. A., Bjertness, C. B., Claussen, B. (2013). Parental divorce in late adolescence does not seem to increase mental health problems: A population study from Norway. *BMC Public Health*, *13*, 1-5. doi:10.1186/1471-2458-13-413